

MEKKE-İ MÜKERREME ŞAHİS KÜTÜPHANELERİ

A. YAŞAR KOÇAK

ŞAHİS KÜTÜPHANESİNİN TANIMI

Âlim ve ediplerin kitaplarını, çoğu kere kendi şahsî gayret ve maddi imkanlarıyla temin ederek evlerinde kurdukları kütüphanelerdir. Bu kütüphaneler daha ziyade kurucusunun branşı veya ilgilendiği sahayla alakalı kitapları ihtiva etmektedir. Mevzumuzla ilgili sahaları dikkate alırsak söz konusu bu kütüphanelerin daha çok dinî ve lisanî ilimlerde yazılmış eserlerden meydana geldiklerini görürüz. Bu tür kütüphaneler arasında miras yoluyla intikal edenler olabileceği gibi şahsî gayretlerle zamanla toplanılanlar veya kolleksiyon halinde satın alma yoluyla kurulanlar da vardır. Umumiyetle bir eserden bir nüsha bulundurulması esas olmakla beraber bazen aynı eserin değişik tabalarına rastlamak da mümkündür.

Esasını daha çok matbu eserlerin teşkil ettiği şahıs kütüphanelerinde az da olsa rastlanılan yazma eserler, çoğunlukla ayrı bir bölümde muhafaza edilir.

Bu kütüphaneler genellikle konularına göre bir tasnif üzere raflara yerleştirilmektedir. Fişlenmiş olanlarda ise bu tür tasnife pek riâyet edilmez.

Mekke, hususiyetlerinden bahsettiğimiz bu tür kütüphaneler bakımından en şanslı olan şehirlerden biridir. Suudi Arabistan'ın dinî, siyasî ve kültürel hayatında müstesnâ bir yeri olan bu şehirde eski devirlerden bize intikâl eden çok sayıda mühim eserlerden meydana gelmiş şahıs kütüphaneleriyle karşılaşmaktayız. Bunların çoğu şahıs, rıbat (vakıfeler), devlet adamları ve emirlerindeki kütüphanelerden oluşmaktadır. Harem-i Şerif'te duvarlara dayalı dolaplara yerleştirilmiş veya diğer mescitlere dağıtılmış olarak pek çok kitabın bulunduğunu da hatırlatalım.

Bu eserlerin muhafazası için gösterilen ihtimamın devirden devire değiştiği muhakkaktır. Özellikle siyasî ve ekonomik sıkıntılar zaman zaman

büyük kayıplara sebebiyet vermiştir. Mekke'nin yerleşim itibariyle vadilerde kurulması, sık sık sel âfetlerine maruz kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu sellerde çok sayıda kitabın yok olduğu da hatırlatılmalıdır.

Eski devirlerde olduğu gibi hâlen ilmin merkezi ve âlimlerin buluşma yeri olan Mekke'deki kütüphanelerin tarihini araştırdığımızda bu hususta ciddi bilgilere rastlayamıyoruz. Bu şehrin tarihini yazan tarihçiler, eserlerinde çok sayıda medrese, ilim merkezi ve Harem-i Şerif'teki ders halkalarından bahsetmekle beraber, kütüphanelerden nedense bahsetmemişlerdir. Bunda kütüphane ve kitabın zaten bu sayılan yerlerin esasını teşkil etmesi ve dolayısıyla tâli bir konu olmasının büyük payı olmuş olmalıdır.

Mekke tarihinden bahseden kitaplara baktığımızda Mekke'deki ilk kütüphanenin 367/977 yılında Harem-i Şerif'in Bâb el-Selâm tarafındaki evlerden birinde kurulan Emir Şerefeddin Kütüphanesi olduğunu görmekteyiz. Yine tarih kitapları bize Mekke'de hicri V. yüzyılda "Hizânet el-Kutub el-Mâlikîye" olarak bilinen bir kütüphanenin varlığından bahsetmektedir. Hatta Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah b. Futûh el-Miknâs el-Mâlikî 488/1095 yılında bu kütüphaneye, Muhammed b. 'Abdillah b. Ebî Zamaneyn el-Mâlikî'nin Mâlikî fıkhına dair altı ciltlik "*el-Mukarreb*" adlı eserini vakfetmiştir. 594/1197 yılında el-Melik el-Efdal 'Alî b. el-Melik el-Nasır Salâhuddîn Yûsuf b. Eyyûb Sâhib Dımaşk Rebî' b. 'Abdillah b. Mahmûd el-Mervânî, Mekke'nin Ecyad semtinde bir ribat inşa edilmesini emretmiş ve bu ribata da İbn Faris (ölm. 395/1004)'in "*el-Mucmel*" ve İbn 'Abdubberr (ölm. 463/1071)'in "*el-İstî'âb*" adlı eserleriyle birlikte çok sayıda yazma eseri vakfetmiştir. Ribât-ı Rebî' diye bilinen bu ribat, zamanının en faal ve en zengini olarak bilinmektedir.

Abbasi oğullarından Şerefeddin İkbâl el-Şarâbî 631/1233 yılında Harem-i Şerif'e yakın ve Bâb el-Selâm'ın sağ tarafında kendi adıyla anılan Şarâbiye Medresesi'ni kurduktan bir müddet sonra buraya ilâve olarak büyük bir kütüphane yaptırmıştır.

Hicri VIII/XIV. yüzyıl sonlarında Şeyh 'Abdullah b. Ebî Bekr el-Kurdî (785/ 1383) Yemen meliki Nureddîn b. Salâheddîn'in kurmuş olduğu ribat'a bazı kıymetli yazmalar da vakfetmiştir.

Aynı asrın ilk yarısında İran'da hüküm sürmüş olan Muzafferîlerden

emir Şâh Şucâ¹, Harem-i Şerif'te Safâ kapısı tarafında bir ribat inşa edilmesini emretmiş ve muhtelif islâmî ilimlere dair çok sayıda kitap vakfetmiştir.

Hicri IX/XV. yüzyılın ilk yarısında, büyük âlim Takiyuddin el-Fâsî²'nin Mekke'de çok sayıda kıymetli kitabı ihtiva eden büyük bir kütüphanesi bulunmaktaydı.

882/1477 yılında Mısır Memlûk Sultanı Kayıtbay Mekke'de Bâb el-Selâm'm sağ tarafında kendi adıyla anılan ve dört mezhebe göre fıkıh dersleri okutulan büyük bir medrese ve yanına da büyük bir kütüphane yaptırmıştır. Sultan Kayıtbay bununla kalmayarak kitapları ve kütüphaneyi koruyacak maaşlı bir kütüphane memuru tayin edip buranın kayıt defterini hazırlatmıştır. Daha sonraları ödünç alınan kitapların geri getirilmemesi sebebiyle çok sayıda kitap kaybolmuş olup bugün ancak üçyüz cilt kitap mevcuttur. *el-İ'lâm bi-a'lâm Beytillah el-Harâm*'ın müellifi Kutbeddîn el-Hanefî, kütüphaneye sahip çıkarak geriye kalan kitapları yeniden elden geçirip eksiklerini tamamlamaya çalışmıştır.

Kutbeddîn b. Muhammed b. Ahmed el-Nehrevâlî (990/1582)'nin de Mekke'de büyük bir kütüphanesi vardı. Ancak bin beşyüz cilt kitabı ihtiva eden bu kütüphane 959 (1552) yılında büyük bir yangın neticesinde yok olmuştur. Yangından sonra el-Nehrevâlî'nin elimizde kalan eserleri arasında şunlar bulunmaktadır:

- 1- el-İ'lâm bi-a'lâm Beytillah el-Harâm.
- 2- el-Bark el-Yemâni fi'l-Feth el-'Osmânî.
- 3- K. el-Tezkire.

¹Abdullatif b. Diheş, bu Sultan Şucâ'ı IX/XV. asrın ilk yarısında yaşamış kabul ediyor. Bununla büyük ihtimalle İran'da Kirman ve Kürdistan'da hâkim olmuş Muzafferîler'den Şah Şucâ'ı kastetmiş olmalıdır. Buna göre söz konusu bu zâtı VIII/XIV. asırda ele almamız gerekiyor. Bkz. Halil Edhem, *Duvel-i İslamiye*, s. 395.

²775-832 (1373-1429) yılları arasında yaşamış olan bu zât, Mekke kâdılığı yapmış olup Mekke ve Medine'ye dair birçok kıymetli eserin de müellifidir. Onun Mekke için yazdığı *K. el-İkd el-Semin*'den yukarıda bahsedilmişti. Bu eserin hâşiyesinde yer alan K. el-Rizâ da hatırlatılmalıdır. Hk. geniş bilgi için bk. C. Brockelman, *el-Fâsî*, (1A, IV, s.517).

4- el-Temsil ve'l-muhâzara bi'l-ebÿât el-müfrede el-nâdire.

5- el-Cami' li-kutub el-sunne el-sitte fi'l-hadîs

6- Ziyâde 'alâ dustûr el-a'lâm.

7- Tabakât el-hanefiye.

8- el-Futuhât el-'Osmâniye li'l-aktâr el-Yemâniye.

9- el -Fevâ'id el-seniye fi'l-rihlet el-Medine ve'l-Rûmiye.

10- Kenz el-esmâ'

11- Mi'yâr el-Muridîn.

12- Menâsik el-hacc.

el-Nehrevâli'nin kütüphanesi yangından sonra yakınlarının gösterdikleri ilgi sonunda gelişerek muhtevası itibariyle tekrar büyük bir kütüphane haline gelmiştir.

Mekke'de kurulmuş olan bu kütüphaneler ve muhtevaları hakkında bilgi verecek çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ancak bu kütüphanelerin çok sayıda nefis ve kıymetli kitapları ihtiva ettikleri muhakkaktır. Ama hemen belirtelim ki, zamanla bu ribat ve kütüphanelerin kitapları genel kütüphanelere nakledilmiştir. Özellikle Osmanlı padişahları son dönemlerinde Harem-i Şerif ve diğer mescitlerde bulunan kitaplar ile şahıs kütüphanelerindekileri Harem Kütüphanesi'-ne naklettirmişler.

Burada Osmanlı padişahlarının bu gayretleri yanında bazı Mekkeli âlimlerin de kütüphaneler kurduklarını hatırlatalım. Aşağıdaki sayfalarda bu şekilde ortaya çıkmış kütüphaneleri göreceğiz.

Çalışmamızın başında hemen hatırlatalım ki, bu makalemizin ana kaynağı Dr. 'Abdullatif 'Abdullah b. Diheş 'in "*el-Mektebâtu'l-Hâsse fi Mekketi'l-Mukarreme*" adlı küçük eseri olmuştur. Bunun yanında tarih

kitapları ve süreli yayınlardan da faydalandık. Tespit etmiş olduğumuz bu şahıs kütüphaneleri zamanla satın alma veya bağış yoluyla Harem Kütüphanesi ile Üniversite Kütüphanesi'ne ilhâk edilmiştir.

1- Murat Remzi Kütüphanesi:

XIV.yy. başlarında Riyad civarındaki Fâzân'dan Mekke'ye gelen Murat Remzi'nin kendi evinde kurduğu şahıs kütüphanesidir. Bu kütüphanenin, kıymetli ve nâdir yazmalar ihtiva ettiği hakkında bilgi verilmemiştir. İlk defa Hintli yazar Süleyman el-Nedevî, Mekke ve Medine Kütüphaneleri hakkında yazdığı bir makalede bu konuda mahdut bilgiler vermiştir. (*Mecellet el-ma'rife*, c. XVIII. sene, 1926). 1925 yılında Mekke'yi hac münasebetiyle ziyaret eden Süleyman el-Nedevî'nin yazdığı bu bilgiler daha sonra Mekke Kütüphaneleri hakkında uzun yazı yazan Alman tarihçi Spies'in ZDMG "*Doğu Alman Cemiyeti Dergisi*"nde Die Bibliotheken des Hidschais "Hicaz Kütüphaneleri" adıyla yayınladığı makalesine kaynak olmuştur.

2- Muhammed Rüştü Şîrvânî-zâde Kütüphanesi:

Harem'in Ümm el-Hâni kapısına yakın ve Harem'e nazır bir evde kurulmuştur. 1292/1875 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından Hicaz'a vali olarak tayin edilen kurucusu Muhammed Rüştü'nün ismini almıştır. Bu kütüphanenin elle yazılmış bir kataloğuna sahip olduğumuzdan onun işlerini tedvir eden bir kütüphanecisinin varlığına hükmediyoruz.

Bu kütüphanedeki kitapların çoğu Arapça olup az sayıda Farsça, Urduca, Türkçe ve Endonezyaca kitaplar da bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda bu kütüphane okuyucuların dergi, gazete ve bazı küçük kitapları okuyabileceği bir okuma salonu haline getirilmiştir. Kütüphanedeki kitap sayısının, Suud yönetimi başlarında 1326 civarında olduğu nakledilmektedir. Bu kütüphane de diğer birçok şahıs kütüphanesi gibi zaman aşımı içinde hükümetin genel kütüphaneleri arasına katılacaktır.

3- Fâziliye Kütüphanesi:

Mekke'ye gelip yerleşen Hintli âlimlerden birisinin kurduğu bir şahıs kütüphanesidir. Kütüphane hakkında bildiklerimiz, çok sayıda kıymetli matbu ve yazmaları ihtiva ettiği, ayrıca bunların konularına göre çeşitli indekslerinin yapılmış olduğudur. Sahip olduğumuz indekslerden kütüphanenin ihtiva ettiği kitapların çoğunun Mekke tarihine ve bir

bölümünün de islamî ilimlere ait olduğunu öğrenmekteyiz. Eserlerden bazıları şunlardır:

1- Takîyuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hasanî el-Fâsî el-Mâlikî (832 /1428)nin "*el-İkd el-semîn fî târîh el-beled el-emîn*" i. Bu eser bilindiği üzere 1314 (1896) ve 1379 (1959) yıllarında olmak üzere iki defa basılmıştır.

2-Aynı müellifin *Şifâ el-garâm fî ahbâr el-beled el-Harâm*'ı Mekke tarihi için ana kaynaklardan kabul edilen bu eser de 1376 (1956) ve 1405 (1985) yıllarında olmak üzere iki defa neşredilmiştir.

Bu kütüphane ve kurucusu hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen XIV. yüzyıl başlarından beri var olduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Zamanının, Mekke'deki şahıs kütüphanelerinin en önemlilerinden biri olan bu kütüphanenin kurucusunun vefatından sonra kitapları Medine ve Mekke'deki diğer şahıs kütüphanelerine intikal ettiği anlaşılmaktadır.

4- Şeyh 'Abd el-Settâr el-Dihlevî Kütüphanesi:

Kütüphane, hicri XIV. yy. başlarından 1286-1355 (1869-1936) yılları arasında Mekke'de yaşayan ve Harem-i Şerif âlimlerinden olan 'Abd el- Settâr el-Dihlevî tarafından kurulmuş olup çok kıymetli, matbu ve yazma olmak üzere 1714 adet kaynak niteliğindeki kitabı ihtiva etmektedir.

Kütüphane, kurucusunun vefatından sonra, müessisinin vasiyeti üzerine kardeşi 'Abd el-Vehhâb el-Dihlevî'nin şahsi kütüphanesine nakledilmiştir.

5- Şeyh 'Abd el-Vehhâb el-Dihlevî Kütüphanesi:

Şeyh 'Abd el-Settâr el-Dihlevî'nin kardeşi olan Şeyh 'Abd el-Vehhâb'ın Safâ tepesinin üst tarafındaki evinde kurduğu bir şahıs kütüphanesidir. Harem-i Şerif âlimlerinden biri olan bu zâtın kütüphanesi, çok sayıda değerli yazma ve matbu eserler ihtiva etmektedir. Bu eserler arasında Şeyh 'Abdullah Mirdâd'ın *Naşr el-nûr ve'l zâhr* adlı eseri bilhassa hatırlatılmalıdır. Bu eser, Hicâz âlim, edip ve ileri gelenlerinin teracim-i ahvâli (biyografisi)ne dair kıymetli bir eserdir. Şeyh Muhammed Sa'îd el-'Amûdî ve Şeyh Ahmed el-Kâzımî tarafından ihtisar edilen bu eser iki cilt halinde neşredilmiştir. (Nâdi Tâif el-Edebî, Tâif, 1398/1978).

6- Şeyh Hasan 'Abd el-Şekûr Kütüphanesi:

Harem-i Şerif'te Cavalı öğrencilerin teşkil ettiği bir ders halkasına sahip olan Cavalı âlim Şeyh Hasan 'Abd el-Şekûr'un Bâb el-Kutbî yakınındaki evinde kurduğu bir kütüphanedir. Bu kütüphanede çok sayıda yazmalar bulunmakta, ayrıca matbu olarak şiir divanlarıyla belağata dair eserler de büyük bir yekûn tutmaktadır.

7- Şeyh 'Abdullah Muhammed Gâzî Kütüphanesi:

Kütüphane, Harem-i Şerif âlimlerinden olup Mekke'nin mukaddes yerlerini anlatan dört ciltlik ve hâlen yazma halinde bulunan *Ifâdât el-enâm bi-ahbâr el-belid el-Harâm* adlı eserin müellifi Şeyh 'Abdullah Muhammed Gâzî tarafından kurulmuştur. Çok sayıda nefis yazmalarla matbu eserleri ihtiva eden kütüphane, kurucusunun vefatından sonra Şeyh Muhammed Surûr el-Sabbân Kütüphanesi'ne ilhak olunmuştur.

8- Mâcidiye Kütüphanesi:

Kütüphane, 1294 (1877) yılında Mekke'de doğmuş âlim bir zât olan ve Mâcidiye Matbaası sahibi bulunan Şeyh Muhammed Mâcid b. Sâlih b. Fayz Allah b. Hasan el-Kurdî tarafından 1328 (1910) yılında kurulmuştur.

Bu kütüphane, çeşitli ilim dallarında itinalı bir şekilde ciltlenmiş yazma ve matbu olmak üzere on bin cildin üzerinde kitap ihtiva etmektedir. Değerli yazmaları arasında "*Mu'cem el-muşaccarât*" ilk planda hatırlatılmalıdır. Kütüphane muntazam bir şekilde tertip edilmiş olup elle yazılmış bir kataloğu yapılmıştır.

9 Zilhicce 1349 (27 Nisan 1931)'da vefat eden Muhammed Mâcid'in bu kıymetli ve nâdir eserleri ihtiva eden kütüphanesi, başta en büyük oğlu Muhammed Kâmil olmak üzere çocuklarına miras kalmıştır. Kütüphane böylece babaları gibi ilmin ve kitabın ehemmiyetini idrâk etmiş çocukları tarafından güzel bir şekilde ilgililerin istifadesine arzedilmiş durumdadır.

Kral Abdülaziz 1370 (1951) yılında Mekke'de talebelerin ihtiyaçlarına cevap vermesi için Peygamber Efendimiz'in doğduğu evin bulunduğu yerde büyük bir kütüphane yapılmasını emreder. İşte inşa edilen ve Vakıflar Bakanlığı'na bağlı olan Mekke Kütüphanesi'nin ilk nüvesini Muhammed Mâcid'in satın alınan bu kütüphanesi teşkil eder.

9- Şeyh Muhammed Surûr el-Sabbân Kütüphanesi:

Kütüphane, Maliye Bakanı ve daha sonra Râbitat el-Âlem el-İslâmî Genel Sekreteri olan Şeyh Muhammed Surûr el-Sabbân tarafından Cidde'de Ruveys mahallesindeki evinde kurulmuştur. Müessisinin, Mekke'deki Râbitat el-Âlem el-İslâmî Genel Sekreterliğine tayin edilmesiyle beraber kütüphane de Mekke'ye naklolunmuştur. Şeyh Surûr el-Sabbân, Mekke'de yerleştiği Umm el-Cûd bölgesinde yaptırdığı caminin yanında kütüphanesi için de büyük bir yer ayırmıştır.

Dünya müslümanlarının siyasi, kültürel ve dinî meseleleriyle ilgilenen Muhammed Surûr el-Sabbân, topladığı nefis yazma ve nâdir matbu eserler yanında içte ve dışarda neşredilen çok sayıda dergi ve gazeteyi de kütüphanesine katmayı bilmiştir. Kütüphanesinin bazı nefis yazmaları arasında şunlar da yer almaktadır:

1- Ebû'l-Feth Nasrullah b. Muhammed b. 'Abdülkerim b. el-Esîr (637/1239)'in *Kifâyet el-tâlib fi nakd kelâm el-şâ'ir ve'l-kâtib*'i. Eser, nefis bir nesihle yazılmış olup VII. yy'a ait olduğu görünmektedir.

2- el- Merzûki'nin *Şerh el-Fasih*'i.

3- el-Tefâşî'nin *Tuhfet el-'arus*'u.

4- el-Habîb rivâyetiyle *Divân Cerîr*.

5- *Divân el-Sirri'l-Refâ'*. Eser, 527 (1133) yılında istinsâh edilmiştir.

6- 'Abdullah el-Gâzî'nin Mekke tarihine ait mufassal bir eseri de olup kütüphane kurucusunun vefatından sonra Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne varisleri tarafından bağışlandığında, varisleri onu yanlarında alıkoymuşlardır.

1391 (1971) yılında Şeyh Muhammed Surûr el-Sabbân'ın Mekke'de vefatından sonra çocukları bu büyük ve kıymetli kütüphaneyi Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne bağışlamışlardır. 1397 (1977) yılında Üniversite kütüphanesine ilhâk olunan kütüphane, kurucusunun adı verilen bir salonda muhafaza edilmekte olup okuyuculara hizmet vermektedir.

Üniversite kütüphanesinin yaptığı katalog ve listelerden, kütüphanenin 11'i fotokopi, 203'ü nefis orjinal 214 yazmayla birlikte 5276 kitabı ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca *Ceridet el-Hicaz* ve *Ceridet el-kible* gibi çok eski tarihli gazetelerle birlikte 114 çeşit süreli yayını da ihtiva ettiğini görmekteyiz.

10- Şeyh Sirâc b. Muhammed Nûr Şiše Kütüphanesi:

1317-1390 (1899-1970) yılları arasında Mekke'de yaşayan Şeyh Sirâc'ın evinde kurduğu büyük bir kütüphanedir. Kütüphane nadir yazma ve matbu eserler ihtiva etmektedir.

Babası gibi büyük bir ilim adamı olan Şeyh Sirâc'ın kütüphanesinde çok sayıda yeralan yazma ve kıymetli basmaların ekseriyetini Hanefi fıkhına ait eserler teşkil etmektedir. Onun Mekkeli bir âlim olması hasebiyle bu şehrin tarihine ait kitapları da toplamayı ihmal etmemiş olduğunu görmekteyiz.

Kütüphane kurucusunun vefatından sonra Mekke Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

11- Şeyh 'Alevî Şattâ Kütüphanesi:

Mekke'de doğmuş, orada yetişmiş ve eğitimde çeşitli vazifelerde bulunmuş olan Şeyh 'Alevî Şattâ'nın evinde kurduğu bir kütüphanedir.

Kütüphane, islamî ilimler ve özellikle Arap dili ve edebiyatına dair çok sayıda kitabı ihtiva etmektedir.

Kütüphane, kurucusunun vefatından sonra Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Bağış anında kütüphanede 1387 matbu kitap ve 45 cilt Arapça nâdir süreli yayın bulunmaktaydı.

12- Şeyh 'Abdulvehhâb Âşî Kütüphanesi:

Çok sayıda yazma ve matbu eseri ihtiva eden kütüphane Şeyh 'Abdulvehhâb Âşî tarafından Harem-i Şerif'in yakınındaki evinde kurulmuştur.

Kütüphane, kurucusunun vefatında 18 cilt orjinal yazma ve islamî

ilimler ile Arap diline dair 1140 nâdir matbu eseri ihtiva etmekteydi. Özellikle, XIV. yüzyılın başlarında Mekke ve diğer Arap ülkelerinde neşrolunan çeşitli süreli yayınları bünyesinde bulundurmakla emsâlleri arasında hatırı sayılır bir kütüphane olmuştur.

Müessisinin vefatından sonra Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne bağışlanan kütüphanenin, düzenli bir sayım ve kataloğu yapılarak okuyucunun hizmetine arzedildiğini görüyoruz.

13- Şeyh el-Hasan b. 'Ali el-İdrîsî Kütüphanesi:

Muhtevası hakkında kesin bir bilgiye sahip olamadığımız bu kütüphane, Harem-i Şerif âlimlerinden Şeyh el-Hasan el-İdrîsî tarafından kurulmuştur.

Kurucusunun vasiyeti üzerine ölümünden sonra 1388 (1968) yılında Harem Kütüphanesi'ne bağışlandığı zaman müessisinin bâzı yazma ve 62 matbu eseri ihtiva ettiğini görmekteyiz. Ancak asıl muhtevasının bu olup olmadığını bilemiyoruz.

14- Şeyh 'Abdulğani Zemzemî Kütüphanesi:

Şeyh 'Abdulğani Zemzemî tarafından kurulan bu kütüphane hakkında 1388 (1968) yılında vârisleri tarafından Harem Kütüphanesi'ne bağışlandığında 142 matbu eseri ihtiva ettiğinden başka bir bilgiye sahip değiliz.

15- Şeyh 'Abdurrahmân Yahyâ el-Mu'allimî Kütüphanesi:

Harem Kütüphanesi müdürü olan Şeyh 'Abdurrahmân Yahyâ tarafından kurulan bu kütüphane 1386 (1966) yılında vefat eden kurucusunun vasiyeti üzerine Harem Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. 1387 (1967) yılında Harem Kütüphanesi'ne ilhak edilen kütüphane, 17 tane fotokopi halinde yazma eser ile 625 matbu eser ihtiva etmektedir.

16- Şeyh 'Alî el-Keylânî Kütüphanesi

Şeyh 'Alî el-Keylânî'ye ait olan kütüphane, sahibinin vefatından sonra 'Ayn Zubeyde Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Kütüphane, islâmî ilimler ve Arap diline dair 938 matbu ve bazı yazma eser ihtiva etmektedir.

17- Şeyh 'Abdullah b. Hasan Âl-i Şeyh Kütüphanesi

1287 (1870)'de Riyad'da doğan Şeyh 'Abdullah Âl-i Şeyh'in Harem-i Şerif imamlığı görevindeyken Mekke'de kurduğu bir kütüphanedir.

1378 (1958) yılında vefat eden kurucusunun vasiyeti üzerine kütüphane, ilim erbabının istifadesi için Umm el-Kurâ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Kütüphane, bağışlandığı zaman 87 orjinal yazma ve 1234 nâdir matbu eseri ihtivâ etmekteydi.

18- Şeyh 'Abdullah b. 'Omar b. Diheş Kütüphanesi:

Kütüphane, Mekkeli âlim Şeyh 'Abdullah b. 'Omar b. Diheş tarafından Aziziye semtindeki evinin alt katında kurulmuştur. Çok sayıda orjinal yazma ve yazma fotokopisiyle birlikte beş bini aşkın matbu eseri ihtiva eden bu kütüphane, kurucusunun daha okul yıllarında başlayıp süregelen kitap toplama hayranlığı neticesinde ortaya çıkmış olup Mekke'nin sayılı şahıs kütüphanelerinden biri haline gelmiştir. Okul yıllarından başlayan bu kitap toplama gayretleri ve kütüphanelerden fotokopi temin etmek gibi zorluklarla kitapların kayıp olmaları korkusundan olsa gerek müessesenin kurucusu Şeyh 'Abdullâh b. Diheş, kütüphanesinden kesinlikle ödünç kitap vermezdi.

Kütüphanedeki eserler konularına göre fişlenmiş olup salonun ortasında müracaatçıların oturup okumaları için büyük bir masa bulunmaktadır.

Kurucusu, Şeyh 'Abdullah'ın 1406 (1986)'da vefatından sonra bütün varislerin muvafakatıyla oğlu Şeyh 'Abdumelik b. 'Abdillah b. Diheş'e intikâl eden kütüphane günümüze kadar aynı yerinde hizmetini sürdürmektedir.

19- Seyyid 'Alevî Mâlikî Kütüphanesi

Kütüphane, Harem-i Şerif'te tedris görevinde bulunan Mekkeli âlim Seyyid 'Alevî Mâlikî tarafından Bâb el-Selâm yanındaki evinde kurulmuştur. Harem-i Şerif'i genişletme projesinde evi istimlak edilen Seyyid 'Alevî, şu anda kütüphanesini Cervel'de eski hâl pazarının yanındaki evine taşımış bulunmaktadır.

Kurucusunun vefatından sonra oğlu Dr. Muhammed 'Alevî Mâlikî'ye intikâl eden kütüphane, birkaç bin yazma ve matbu eseri ihtiva etmektedir.

20- Yahya Emân Kütüphanesi:

Kütüphane, Mekke'nin çeşitli okullarında ve Harem-i Şerif'te tedris görevinde bulunan Mekke'li âlim Yahya Emân tarafından, âlimlerin buluşma mekanı olan evinde kurulmuştur. Hanefi fıkhındaki üstünlüğünden dolayı Ebû Hanife el-Sağîr olarak isimlendirilen Yahya Emân, aynı zamanda eserler vermiş bir âlimdir. Eserleri arasında basılmadan önce görüşlerine sunulan ve birçok Ezher âliminin takdirini kazananlar da vardır. Bunlar arasında el-Şirâzî'nin *Luma'* adlı eserine yaptığı şerhi "*Kitâb Şerh el-Luma'*" ve "*Kitâb Şerh el-tergîb ve'l-terhib*"i kayda değerdir.

Yahya Emân'ın babası da bir yayınevi sahibi olup yeri Harem-i Şerif'in genişletme projesinden önce Bâb el-Selâm'ın girişindeydi. Yahya Emân binlerce kitabı ihtiva eden bu büyük kütüphanesini babasının yardımları ve şahsî gayretleriyle kurmuştur.

Şeyh Muhammed Surûr el-Sabbân'ın, Yahya Emân'ın sağlığında, ondan kütüphanesini Râbitat el-Âlem el-İslamiye Kütüphanesi'ne ilhâk etmek için satmasını isteyince bu büyük kütüphane buraya naklolunmuştur.

21- Ahmed İbrâhîm el-Gâzî Kütüphanesi:

Kütüphanenin kurucusu Ahmed İbrâhîm el-Gâzî'nin gazete ve dergilerde yazılanları toplama hususundaki ilgi ve hassasiyeti çok sayıda eksiksiz nâdir gazete ile derginin bu kütüphanenin çatısı altında toplamasını sağlamış ve müesseseye benzer kuruluşlar arasında imtiyazlı bir mevki kazandırmıştır. Bununla beraber kütüphane, ekseriyetini edebiyat ve şiir kitaplarının teşkil ettiği beş binden fazla matbu kitabı da ihtiva etmektedir.

Kurucusunun vefatından sonra, kütüphane varisleri tarafından 1401 (1981) yılında Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

22- Şeyh 'Abdumelik b. İbrâhîm Âl'il-Şeyh Kütüphanesi

Kütüphane, Mekke kadılarından ve birçok eserin müellifi olan Şeyh el-Kârî tarafından kurulmuştur. Onun değerli eserleri arasında Dr. Muhammed

İbrahim Ali ve Dr. Abdulvehhâb İbrahim Ebû Süleyman tarafından edisyon kritiği yapılan *Mecelle't-l-fıkh el-Hanbeli* adlı eseri [Cidde (Dâr el-şurûk), 1399-1400 (1979-1980)] zikredebiliriz. Kurucusunun 1359 (1940)'da vefatından sonra varisleri tarafından 1398 (1978) yılında Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne bağışlanan, elden geçirilerek yeniden düzenlenen ve fişlenen kütüphane, o sıralar 574 matbu kitabı ihtiva etmekteydi.

23- Şeyh 'Abdumelik b. İbrâhîm Âli'l-Şeyh Kütüphanesi:

Çok sayıda nâdir ve matbu eseri ihtiva eden bu kütüphane el-Emr bi'l-ma'ruf ve'l-nehî 'ani'l-munker Dairesi Başkanı Şeyh 'Abdumelik tarafından Me'âbide semtindeki evinde kurulmuştur. Camlı dolaplar içinde muhafaza edilen ve her gün sayı olarak artan kütüphanenin bir kayıt defteri bulunmaktadır.

Yakından tanıdığım ve 1989 senesinde bir akşam namazından sonra Harem-i Şerif'te tavafi müteakip kılınan iki rekatlık namazın ikinci rekâtında önümde vefat eden bu faziletli zâtın kütüphanesi, oğlu 'Abdul'azîz'e intikal etmiştir. Bir müddet sonra oğlu 'Abdul'azîz, 2417 kitabı ihtiva eden bu kıymetli kütüphaneyi Harem Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.

24- Şeyh Hasan Muhammed 'Abbâs 'Abdulvâhid Meşşât Kütüphanesi:

Kütüphane, kâdılık ve Harem-i Şerif'te müderrislik vazifesinde bulunan büyük âlim Şeyh Meşşât (1317-1399/1899-1979) tarafından kurulmuştur. Şeyh Meşşât'ın matbu ve matbu olmayan 16 eserinden başka küçük risaleleri de bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1- Ref' el-estâr fî mustalah el-hadîs
- 2- el-Takrîrât el-seniye
- 3- İnâret el-ducâ fî'l-megâzî ve'l-siyer
- 4- el-Tuhfet el-seniye fî'l-ferâ'iz
- 5- Is'âf ehl el-islâm fî menâsik el-hac

6- Is'âf ehl el-îmân bi-vezâ'if ramazân

7- el-Erba'în hadîs

8- el-Nesâ'ih

Şeyh Hasan, vefatından sonra geriye iki binden fazla matbu kitapla, çoğu fıkha dair 250 orjinal yazmayı ihtiva eden kıymetli bir kütüphane bırakmıştır. Oğluna intikâl eden kütüphanenin uzmanlar tarafından ayrıntılı bir kataloğu hazırlanmaktadır.

25- Liva Sâlih Bâhutma Kütüphanesi:

Kurucusu Liva (Binbaşı) Sâlih Bâhutma'nın vefâtından sonra vârisleri tarafından Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne bağışlanan bu kütüphane iki yüzden fazla matbu eseri ihtivâ etmektedir.

26- Şeyh İbrâhîm Dâvûd Fatânî Kütüphanesi:

Uzun bir müddet Mekke Şeri'at Mahkemesi Kadılığı'nda bulunan Şeyh İbrahim Fatânî tarafından evinde kurulmuş bir kütüphanedir. Kütüphane daha çok kurucusunun mesleği ile ilgili kitapları ihtiva etmektedir.

Şeyh İbrâhîm Fatânî, sağığında 1398 (1978)'de yaklaşık bin adet matbu ve 38 nefis yazmayı ihtiva eden kütüphanesini Umm el-Kurâ Üniversitesi'nin kız öğrenciler bölümüne bağışlamıştır. Kitapların tesliminden sonra kütüphanenin ayrıntılı bir kayıt defteri hazırlanmıştır.

27- Ahmed el-Sibâ'î Kütüphanesi:

Edip, tarihçi ve gazeteci olan Ahmed el-Sibâ'î'nin bulunduğu değişik vazifeler ile sahibi bulunduğu matbaa, ona çok sayıda matbu eser ile süreli yayınları ihtiva eden bir kütüphane sağlamıştır. Kütüphane, çeşitli konulardaki eserler yanında özellikle tarih ve edebiyata dair eserleri de ihtiva etmektedir.

28- Şeyh Hasan b. Muhammed b. 'Abdillah Fed'ak Kütüp-hanesi:

Kütüphane, âlim bir babanın oğlu olup birçok değerli âlimden ders

almış ve eserler yazmış olan Şeyh Hasan Fed'ak tarafından kurulmuştur. İlim tahsiline verdiği önem kadar kitap toplamaya da ehemmiyet veren Şeyh Hasan Fed'ak, tahsil uğrunda yaptığı seyahatlerde çok sayıda nâdir eserler temin etmiştir. Böylece Hâret el-Bâb semtindeki evinde özellikle Şâfiî fikhına dair eserlerin ağırlığını teşkil ettiği büyük bir kütüphane kurmuştur.

Kütüphane, kurucusu Şeyh Hasan Fed'ak'ın vefatında, beş binin üzerinde matbu ve kırkı aşkın güzel ciltlenmiş yazma eseri ihtiva etmekteydi. Kütüphanenin elle yazılmış ayrıntılı bir kayıt defteri bulunmaktadır.

Kurucusunun vefatından sonra oğullarına intikal eden kütüphane, aynı minvâl üzere ve aynı yerde günümüze kadar hizmetini devam ettirmektedir.

29- Şeyh İbrâhîm Behîr Kütüphanesi:

Şeyh İbrâhîm Behîr tarafından kurulan ve hepsi matbu olan beşyüzü aşkın eseri ihtiva eden bu kütüphane, kurucusunun vasiyeti üzerine Üniversite Merkez Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

30- 'Abdullah el-Yemânî Kütüphanesi:

Kütüphane, Mekke'de çeşitli yerlerde öğretmenlik vazifesini yerine getiren 'Abdullah el-Yemânî tarafından kurulmuştur.

Kurucusu, 1398 (1978) yılında Üniversite Merkez Kütüphanesi'ni ziyaretinde, topladığı kitapların burada daha çok faydalı olacağını düşünmüş ve kütüphanesini buraya bağışlamıştır. Üniversite Kütüphanesi, teslim aldığı bu kütüphanenin ayrıntılı bir kataloğunu yaparak onu şahıs kütüphaneleri için ayrılan bölüme yerleştirmiştir.

31- Şeyh Huseyn 'Abdulğani Kütüphanesi:

Kütüphane h. XIV (m. XX.) yüzyıl Hanefî alimlerinden biri olup Melik 'Abdul'azîz zamanında kâdılık, öğretmenlik ile Harem-i Şerif'te müderrislik gibi vazifelerde bulunan Şeyh Huseyn 'Abdulğani tarafından kurulmuştur. Bu zâtın, Molla 'Alî el-Kârî'nin *Menâsik*'ini şerhettiğini de bu vesile ile hatırlatalım.

32- Şeyh 'Abdurrahîm Sıddîk Kütüphanesi:

Kütüphane, devletin çeşitli idârî kademelerinde görev yapan Şeyh 'Abdurrahîm Sıddîk tarafından Harem-i Şerif'e yakın olan evinde kurulmuştur. Harem-i Şerif'i genişletme projesi sebebiyle kütüphane, kurucusunun Mînâ semtindeki geniş bir mahalle naklolunmuş olup çok sayıda kıymetli ve nâdir eserler ihtivâ etmektedir.

Kütüphane, altı bin cildi aşkın 1670 kitap ile 1500 yazma eser fotokopisi ihtivâ etmektedir. Öyle ki, ihtivâ ettiği eserlerin ehemmiyetinden dolayı Üniversite Kütüphanesi bunların çoğunun fotokopisini çekmiştir.

Kütüphane, kurucusunun vefatından sonra vasiyeti üzerine Harem Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir.

33- Emîr 'Abdulmuhsin b. 'Abdul'azîz Âli Su'ûd Kütüp-hanesi:

Medine-i Münevvere Emiri 'Abdulmuhsin tarafından kurulup çok sayıda divan ve edebiyata dair eseri ihtiva eden kütüphane, kurucusunun vefatından sonra Mekke Emiri vekili olan oğlu Emîr Su'ûd tarafından Harem Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

34- Şeyh Yâsîn Cemîl el-'Azâme Kütüphanesi:

Kütüphane, devletin çeşitli kademelerinde idârî vazifelerde bulunan Şeyh Yâsîn 'Azâme tarafından kurulmuştur.

1406 (1986) yılında vefat eden kurucusunun vasiyeti üzerine Harem Kütüphanesi'ne bağışlanan bu kütüphane 7089 nâdir ve değerli eseri ihtiva etmektedir.

35- Dr. Muhammed Rızzîk Kütüphanesi:

Harem Kütüphanesi'ne bağışlanan şahıs kütüphanelerinden biri olup günümüze kadar kesin bir sayım ve kataloğu yapılmayan bu kütüphanenin bini aşkın nâdir matbu eseri ihtiva ettiği tahmin edilmektedir.

36- Şeyh İsmâ'il Cemâl Harîrî Kütüphanesi:

Kütüphane, ciddi bir tahsil gören ve babasının, talim ve terbiyesine

ayrı bir özen gösterdiği, devletin değişik kademelerinde görev yapan Şeyh İsmâ'il Cemâl tarafından kurulmuştur.

1405 (1985) yılında kurucusunun vefatından sonra varisleri tarafından Harem Kütüphanesi'ne bağışlanıp şahıs kütüphaneleri arasına yerleştirilen bu kütüphane, 1811 eseri ihtiva etmektedir.

37- Muhammed Ahmed Fakî Kütüphanesi:

Kütüphane, Harem Kütüphanesi'ne bağışlanan mühim şahıs kütüphanelerinden biri olup altı bin cildi aşkın 2157 kitabı ihtiva etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- el-Betnûnî, Muhammed Lebîb; el-Rihlete'l-Hicâziye, Kahire 1911.
- 2- Cemal Ahmed Muhammed, Mâzâ fî'l-Hicâz, Kahire (Matba'at Dâr lhyâ'el-Kitâb el-'Arabîye) 1364 (1945).
- 3- Hamza, Fû'âd; el-Bilâd el-'Arabîye el-Su'ûdiye, el-nâsir; (Mektebet el-Naşr el-Hadise, el-tab'at el-sânîye) el-Riyâd, 1388 (1968).
- 4- Rıfat İbrâhîm; Mir'ât el-Haremeyn, Kahire (el-tab'at el-ülâ), 1925.
- 5- el-Ziriklî, Hayruddîn; Şibh el-Cezîre fî 'ahd el-Melik 'Abdul'azîz, I-IV, Beyrut (Dâr el-'İlm li'l-Melâyn, el-tab'at el-sânîye), 1397 (1977).
- 6- el-Sibâ'i, Ahmed; Târih Mekke, Kahire (Dâr el-kitâb el-'Arabî, el-tab'at el-ülâ), 1372 (1953).
- 7- el-Fâsî, muhammed b. Ahmed b. 'Alî; Şifâ'el-garâm bi ahbâr el-beled el-Harâm, I-II, Beyrut (Dâr el-Kitâb el-'İlmiyye), 1376 (1956).
- 8- Mağribî, Muhammed 'Alî; A'lâm el-Hicâz fî'l-karn el-râbi' 'aşar el-hicrî, Cidde (el-tab'at el-ülâ), 1401 (1981).
- 9- 'Abdulcebbar 'Abdullah; el-Mektebât fî'l-Ceziret el-'Arabîyye, el-Menhel, 1378(1958), c. XIX.
- 10- Spies, O.; Die Bibliotheken de Hiaschas, Leipzig, 1936, ZDMG, c. 90.